

Iztok Geister

Foto: Nika Korsič

Ne ptič ne miš, temveč netopir

O prepoznavnem označevanju živih bitij v poeziji

Povsem nesmiselno bi bilo zatrjevati, da so najpogostejše uporabljene poetične besede, kot so ptica, roža ali dekle, zaupanja vreden označevalec, saj pod tem pojmom ni mogoče najti prav nobenega označenca, če naj bi to bili referenti specifične oblike na realni ravni. Problem koncipiranja realnega v poeziji se pojavi v trenutku, ko hočemo določiti raven realnosti, se pravi mero prepoznavne istovetnosti. Ta mera je pri pojmovanju rastlinskega in živalskega sveta namreč drugačna kot pri pojmovanju človeškega sveta. Posebno obravnavo bi potreboval svet stvari, kjer se ti dve ravni prepletata.

Ljudje se sicer po videzu prepoznavno razlikujemo, a če zapišemo neko ime, si človeka s tem imenom še ne znamo predstavljati, če pa zapišemo ime rastline ali živali, s tem načelno nimamo težav. Rastlino ali žival je namreč mogoče prepoznavno opisati le do specifične oblike, to je vrste (*species*), saj se posamezniki osebki, če govorimo o prosto živečih bitjih, po videzu ne razlikujejo dovolj očitno, da bi jih bilo mogoče individualno razlikovati.

Da bi človeško osebo prepoznali, jo moramo opisati. Tako opisano literarno osebo je tudi brez navedbe njenega imena in priimka sicer nemara mogoče prepoznati kot realno osebo, vendar za kaj takega v konkretni literaturi, kar leposlovje nedvomno je, ni nobene potrebe. Ime leposlovno opisane osebe v nadaljevanju zgodbe pravzaprav označuje samo to literarno osebo, se pravi, da označevalec in označenec ostajata le v zapisani realnosti, medtem ko ime imenovane rastline in živali kliče v zapisano označenca iz nezapisane realnosti, v tem primeru narave. In nič drugače ni, kadar imena človeških vlog (recimo beseda mizar, kakor se imenuje tisti, ki izdeluje mize) kličejo v literaturo označence iz družbenega okolja. Leposlovje je zato zmes dveh realnosti, literarne in neliterarne, umetne in naravne.

Seveda pa s tem ni rečeno, da se za nerazločujočim videzom istovrstnih rastlin in živali ne skrivajo individualne osebnosti, zasnovane na genetski dednini in obogatene z življenjskimi izkušnjami. Če se pesnik ob pogledu skozi okno vso pomlad srečuje z enim in istim kosom s svojega vrta, je ob ne povsem izključenem dvomu bolj ali manj jasno, da je ta kos osebkovno prepoznaven, kar pa za poezijo ni bistveno. Tudi če vzamemo, da bi ta kos imel na nogi barvni identifikacijski obroček kot pasivni udeleženec kake favnistične raziskave, takšna zanesljiva individualna istovetnost praviloma ne bi bila poetično zanimiva.

Razlikovanje med poezijo in prozo temelji na šolskem razlikovanju med vezano in nevezano besedo. Seveda pa besedna povezanost ni omejena le na rimo, značilno za klasično poezijo, saj je tako v poeziji kot v prozi še mnogo drugačnih besednih umetnij ali, če dovolite, da tako rečem, vragolij. Poznamo pa tudi poezijo v prozi in govorimo o poetični prozi. Lahko pa se vprašamo, zakaj v poeziji tako redko srečamo konkretno osebo z imenom in priimkom, četudi izmišljenim tako kot v prozi. Da gre za konkretno osebo, je mogoče razbrati iz konteksta, uporabljen je rodilnik, zaimek oziroma nagovor. Seveda je enako lahko nagovorjena tudi konkretna rastlina ali žival, osebek določene vrste živega bitja.

V primeru nagovora označenca se v poeziji ohranja ta povezanost abstraktnega s konkretnim, lahko bi rekli ta pogled skozi okno. Ko pa se okno predstavljalnosti zapre in pojmovna zavesa zagrne, morajo označevalne besede zaživeti novo življenje, če naj preživijo kot poezija, pri čemer to, kar je bilo prej abstraktno, postane konkretno. Od tod tudi termin konkretna poezija. Nagovor seveda postane povsem odvečen. Poetično imenovanje rastlin in živali na vrstni ravni pomeni ustvarjanje pojmovnega življenjskega okolja. To vrstno poimenovanje je povsem primerljivo z označevanjem prepoznavnih vlog ljudi. Človeške vloge so največkrat psihične ali socialne, se pravi vedenjske in statusne, lahko pa so tudi okoljske.

V antropocentrični poetiki se rastline in živali pogosto znajdejo v antropomorfni vlogi. Največkrat ponazarjajo kako človeško lastnost. Seveda pa je v leposlovju tudi nekaj zoomorfnosti, kar je pravzaprav največja draž sestopa z zagledanosti vase.

V pojmovnem svetu obstajajo tudi soimena; neko realno bitje ima lahko tudi več imen. To pa pomeni, da ima več pojmovnih identitet, če ne celo več literarnih življenj. Vsak sinonim (z izjemo slovničnih in narečnih različič) namreč v literaturo ne prinaša le drugačnega pogleda na neko realno vsebino, temveč tudi drugačno pojmovno zgodbo imenovanega bitja. S tem pa se leposlovju odpirajo možnosti za nove pomenske razsežnosti.

Imenovanja ptic

Za nazornejše razumevanje obravnavane problematike se pri govorjenju o rastlinskih in živalskih imenih omejujem na ožje specialistično imenovanje ptic. Še posebej zato, ker je ptica v poeziji daleč najpogostejše uporabljen živalski pojem, čeprav skoraj vedno kot prisposoba za neko človeško psihično stanje ali življenjsko izkušnjo. Prepričan sem, da se šele s specifikacijo imenovanja rastlinskega in živalskega sveta poeziji odpirajo neslutene izrazne možnosti.

Nastanek imena. Ptice so poimenovane po barvi perja (*zelenec*) in s perjem neporaslih delov telesa (*rdečenoga postovka*), po obliki in velikosti telesa in okončin (*mali ponirek*), po oglašanju (*žvižgavka*), vedenju (*kamenjar*) in prehrani (*sršenar*), po prebivališču (*mestna lastovka*) in zemljepisni razširjenosti (*sirijski detel*), po medsebojni podobnosti (*taščična penica*), po opisovalcih ptic (*Temminckov prodnik*) ali po človeških lastnosti (*zlovešča šoja*).

Izvor imena. Ljudska imena so večinoma izkustvena in narečno variabilna, včasih pa so zgolj popačenke sosednih jezikov. Nekatera, predvsem starejša umetna imena so bolj ali manj poljuben prevod znanstvenega imena. Sicer pa slovenska rodovna imena nemalokrat izhajajo iz praslovanskih ali celo indoevropskih, nekatera tudi iz starovisokonemških in italiziranih latinskih zasnov, četudi veljajo za ljudska.

Zapis imena. Razlikujemo trivialna in znanstvena imena. Prva so zapisana v domačem jeziku, druga v latinskem. Trivialna imena so lahko ljudska ali umetna, zapisana v slovenskem jeziku, medtem ko so znanstvena imena zapisana v srednjeveški latinščini.

Sestava imena. Slovenska imena ptic so tako kot znanstvena sestavljena iz dveh besed ali binomna (*rumeni strnad*), za rod in vrsto, kar velja za vsa umetno ustvarjena imena, medtem ko so ljudska imena skoraj vedno enobesedna ali monomna (*stržek*). Le v nekaterih primerih so umetna vrstna imena sestavljena iz treh besed ali trinomna, namreč takrat, ko že rodovno ime sestavljata dve besedi (*velika bela čaplja*). Imenski dvojček sestavljata samostalniki za rod in pridevniški prilastek za vrsto ter le izjemoma dva samostalnika. Enobesedna imena so lahko netvorjenke (*pegam*), samostalniške izpeljanke (*peščenec*) ali samostalniške zloženke iz samostalnika in pridevnika (*krivokljun*).

Pomen imena. Ta je lahko neposreden ali prenesen (*kostanjevka*; zaradi kostanjeve barve perja). Preneseni pomen imena je že sam po sebi poetičen in zato v leposlovju hvaležno sprejet.

Poetika ptičjih imen

Vsako zapisano rastlinsko ali živalsko ime, pa tudi ime neživih stvari, učinkuje na dveh ravneh. Na konkretno zapisani ravni učinkuje kot določen jezikovno uveljavljen izbor črk, ki ima glede na razporeditev samoglasnikov in soglasnikov svojski značaj. Na abstraktni, to je zamišljeni, ravni učinkuje, ko si prebirajoč zapisano predstavljamo tisto označeno bitje ali stvar, ki pa jo moramo poznati že od prej (če ne gre za podpis k sliki), sicer ga nismo sposobni vizualizirati. Vendar pa zapisano ime učinkuje tudi pomensko, četudi si pod tem imenom ne znamo predstavljati imenovanega bitja ali stvari. Takšna predstava tudi ni potrebna, saj jo nadomesti pomenska struktura. Tako na primer ptico z imenom kosec zaradi izpeljanosti iz besede kosa in primerjave s človekom, ki kosi, v mislih povežemo v pomensko strukturo košnje. V slovstvu pa se pojavlja še tretja, literarna raven, ko si v stavku ali verzu zapisano ime dopisuje (dopisovanje je glagolnik, ki najbolj pojasnjuje razmerje med zapisanimi besedami kot tisto, kar pisno dopolnjuje) z drugimi konkretnimi besedami in njihovim pomeni. Na konkretni ravni je to rima, na abstraktni pa pomenska struktura. Tako se lahko razkrije tudi pomen nekega imena, ki je sicer brez jasno razvidne pomenske strukture. Seveda pa je pomenska struktura v poeziji največkrat poljubno izbrana, po čemer se poezija še najbolj razlikuje od proze. Najbolj preprosto pomensko dopolnilo je pridevnik, kot pojasnilo samostalnika, vsebuje pa ga lahko že ime samo (binomno ime).

France Prešeren v pesmi *Orglar* omenja tri vrste ptic: kosa, kalina in slavca. Govori o prevzgoji ptičjih pevcev. Puščavniški orglar nauči prepevati svete pesmi tako trdokljunega kosa kot debeloglavega kalina, le slavec še naprej prepeva po svoje, zato ga Bogu zatoži. Ta pa ga zavrne z besedami "Pusti peti mojga slavca, kakor sem mu grlo stvaril." S pridevnikoma *trdokljun* in *debeloglav* kosa in kalina prepusti prevzgoji, slavca pa povzdigne z verzom "zmerom od ljubezni bije / srcu sladke melodije". Tistemu, ki je kdaj prisluhnil, kako nerodno se pevsko preskuša kos, kako negotovo škriplje kalin in kako neustavljivo prepeva slavec, bo pesem povedala veliko več kot nekomu, ki takih izkušenj nima. Seveda pa nekomu, ki takšnih izkušenj nima, zato, da bo doumel pesnikovo sporočilo, ni treba iskati upodobitve teh ptic. Zato poskrbijo pridevniški opisi trdokljun, debeloglav in sladko melodičen; pomenska struktura zanesljivo opravi svoje poslanstvo.

Ko sem pred več kot štirimi desetletji iz angleščine prevajal haiku poezijo sem v Blythovi antologiji naletel na neprevedeno besedo *uguishu*,

japonsko ime za ptico, ki ji je posvečeno veliko haikujev, torej nekakšnega slavčka evropske poezije. In evropski prevajalci so jo tako tudi prevajali (na primer Vladimir Devidé, Dietrich Krusche). Glede na Blythovo pojasnilo, da je to "*Japanese Bush-Warbler*", in upoštevajoč njegov citat opisa te ptice (*Japanese Birds* Nobusuke Takatsukasa) sem se takrat odločil za penico, saj so vse okoliščine govorile proti slavcu. Šele mnogo pozneje sem ugotovil, da je *uguisu* ptica iz rodu svilnic *Cettia* iz družine penic. Do tega spoznanja pa ne bi nikoli prišel, ko bi ne slišal zapeti japonski vrsti *Cettia diphone* sorodne, evropske vrste svilnice *Cettia cetti*. Francozi zanjo pravijo, da se njen napev glasi: "*Je suis, je sius, je sui cetti!*" Le kdor ptico pozna, lahko soglaša z mnenjem, da je to najosupljivejše ptičje petje. Japonci pa za svojo svilnico pravijo, da poje *ho-hoh, hokeyo* ... Buson je napisal tale haiku (prevod I. G.):

Svilnica poje
obračajoč se sem,
obračajoč se tja.

Blyth je haiku komentiral z besedami: "Verz izraža prevladujočo željo ptice po petju. Ptica se pri tem preusmerja, kar daje misliti, da želi peti v vse smeri hkrati, kot da petje v eno smer ni dovolj. Nihče ne ve, zaradi česa je ptičje petje tako pomenljivo. Spolno razločevanje in druge zakonitosti ne zadoščajo za razlago tega neustavljivega nagona, vendar človeška bitja, ki klepetamo podnevi in ponoči in s pogledi in kretnjami nikoli ne nehajo komunicirati drug z drugim, globoko v sebi vemo, zakaj ne znamo pojasniti te skrivnostne svilničine nuje." Originalni Busonov haiku se glasi:

*Uguisu no
nakuya achimuki
kochira muki.*

Zgodba pa ima tudi znanstveni epilog: pred dvema letoma so na podlagi genetskih raziskav japonsko vrsto svilnice uvrstili v samostojni rod *Horornis*, s čimer pa moja pesniška slutnja izpred desetletij ni bila niti najmanj prizadeta.

Znanstveno ime *Cettia* je ptica dobila po italijanskem, v 18. stoletju delujočem matematiku in naravoslovcu Francescu Cettiju. Slovensko ime za svilnico je prevod nemškega imena *Seidensänger*. Samostalniška izpeljanka svilnica seveda nedvoumno razkriva svoje semantično poreklo, nanaša pa se bolj na videz kot na kvaliteto njenega perja. Neprimerno

bolj povedna in za namen pričujočega razpravljanja razveseljujoča pa so japonska imena za tamkajšnjo svilnico. Poleg monomnega imena *uguishu*, katerega pomen ni znan, obstaja še nekaj izrazito literarnih imen: binomno *haru-dori* ("pomladna ptica") in trinomno *haru-tsuge-dori* ("pomlad naznanjajoča ptica"). Še posebno pa je zanimivo in iz evropskega zornega kota edinstveno retrogradno literarno poimenovanje *uta-yomi-dori* ("pesem beroča ptica") in *kyo-yomi-dori* ("suto beroča ptica").

Srečko Kosovel nam je zapustil najlepšo v slovenščini kadar koli napisano pesem s ptičjo motiviko. Naslov pesmi je Balada, ptica pa se imenuje brinovka ali, kakor zapiše Kosovel, brinjevka:

V tihi jesenski čas
prileti brinjevka
na kras.

Na polju
že nikogar več ni
le ona
preko gmajne leti.
In samo lovec
ji sledi ...

Strel v tišino;
droben curek krvi;
brinjevka
obleži, obleži.

Ime brinovka ali brinjevka pomeni ptico, ki se prehranjuje z jagodami brina *Juniperus communis*. Kot klateške selivke se brinovke pri nas pojavijo v novembru, ki je zaradi vremenskih razmer, cikličnih vegetacijskih sprememb in prezimovalnih živalskih *modusov vivendi* nemara najotožnejši mesec v letu. Ampak nikjer drugje ne bi brinjevka našla primernejšega pesniškega okolja kot na krasu, kjer je brin ena najznačilnejših rastlin. Pravzaprav gre pri tem imenovanju ptice za srečno naključje, saj je slovensko ime pravzaprav le prevod nemškega imena *Wacholderdrossel*.

V francoščini *Balada* zveni prav tako melanholično kot v slovenščini, čeravno je to doseženo z drugačnim leposlovnim orodjem (prevod Marc Alyn):

*En l'heure calme de l'automne
Au-dessus du Karst une grive arrive*

*Dans les champs
Plus personne;
Elle seule
Survole
la lande sans vie;
E seul le chasseur
La suit...*

*Coup de feu dans le silence;
Um mince filet de sange;
La grive a terre git
inerte, inerte*

K temu nedvomno največ pripomore francosko ime *grive* za brinovko, kar je obrušena beseda *grivele*, ki pomeni sivo in belo pikasto, kakršno je tudi oblično perje na prsih te ptice. Tišina jeseni in belina nedolžne žrtve se tako prelivata v melanholijo pokrajine.

Zdaj pa pogledjmo, kako ta pesem zveni v angleščini (prevod Ana Jelnikar):

*Into the autumn quiet time
a fieldfare flies
to the Karst*

*In the field
there's no one left,
only the bird
flying
over the woods.*

And only a hunter following it...

*A shot through the quiet,
a tyny trickle of blood;
the fieldfare
falls dead, falls dead.*

Brinovka iz družine drozgov se v angleščini imenuje povsem drugače, namreč *Fieldfare*, pa vendar se otožnost prav posrečeno pretaka skozi fluid sozvočnic: *fieldfare, field, left, following*. Ime je staro, prvič zapisano v 11. stoletju. V anglosaškem jeziku nemara pomeni "popotnika prek polja". Morda pa je izpeljano iz staroangleškega *fealu fearh*, kar naj bi pomenilo "sivi prašiček". Brinovka ima namreč značilno sivo trtico, sicer pa so do

nedavnega marsikje v Evropi, kakor vse drozge, tudi te ptice lovili in jedli. Glede na to, da je v pesmi poudarjeno uporabljena beseda polje in da v njej nastopa lovec, naleti ptica s svojim spremenjenim imenom v novem besednem okolju na povsem drugačne odzive.

Pri nas živi več vrst drozgov in domala vsi imajo klena ljudska imena. Kos, cikovt, carar, brinovka, komatar imajo enobesedna imena, le vinski drozg ima dvobesedno. Da pa prepoznavnost ni vprašljiva in pomembna samo v poeziji, marveč tudi v vsakdanjem življenju, vsaj nekdanj je bilo tako, priča pridiga Janeza Svetokriškega iz 17. stoletja:

En dan mož prenese damu 12 družgi ter ženi reče, da ima taiste h kosilu pripraviti; ona jih vzame inu gleda ter pravi: 'Nejsu družgi, temveč su kusi.' Mož pravi: 'Budju kusi ali družgi, gledaj, da jih ti dobru spečeš,' inu se proč pobere, da bi uržoh ni imel, se ž njo preperat. Sedeta k mizi, začneta te tice jesti. Ona vseskuzi je djala: 'Oh, koku dobru so pečeni ti kusi! Gvišnu so debeli inu dobri le-ti kusi itd.' Mož k nji pravi: 'Budite uže družgi ali kusi, jej inu molči!' Ona pak: 'Zakaj bom molčala? Ja, ja, ja, de su kusi itd.' Takrat mož: 'Jest bom sturil tebi molčati!?' Ter ju dobro oklofota ter se s hiše pobere.

Treba je priznati, da se ta pridiga danes bere kot kakšna poezija v prozi. In če jo primerjamo s Kosovelovo *Balado*, kar se bo morda literarnemu zgodovinarju zdelo bogokletno, sodobnemu libertatnemu intelektualcu pa neokusno, je vendarle treba priznati, da je dramaturgija pesmi in pridige tako rekoč enaka. Začetna idilična scena se v obeh primerih kaj kmalu vznemiri in v hipu dramatično razplete. Treba je le še pojasniti, da so si mladi, torej prvoletni, družgi zaradi pikastega perja na prsih med seboj zelo podobni. Zato naj se pesniki izogibajo uporabe generičnih imen in raje uporabljajo vrstno imenovanje, ki obljublja neprimerno bogatejšo pomensko okolje, četudi s tem tvegajo kakšno klofuto.

Povzetek

Raznovrstnost živih bitij kar kliče po imenovanju. Naravoslovje se temu klicu sistematično odziva predvsem na znanstveni ravni, kjer uporablja latinska imena. Trivialna imena živih bitij poznamo v slovenščini za rastline, medtem ko za živali poznamo imena predvsem za vretenčarje in nekatere skupine žuželk, vsekakor dovolj, da bi jih v leposlovju lahko s pridom uporabljali. Literarnozgodovinskega pregleda o takšni uporabi sicer nimamo, prav nič pa ne zgrešimo, če rečemo, da se v poeziji za

označevanje živih bitij še vedno največ uporabljata splošni imeni roža in ptica.

Trdim, da s tako splošnim označevanjem ne le preziramo naravno bogastvo, ampak tudi zanemarjamo semantične zmožnosti leposlovja. Pri uporabi tako splošnih imen, kot sta roža in ptica, o označencu ne moremo govoriti, ker ne obstaja. Pojavi se šele z uporabo vrstnega imena. Seveda se uporaba vrstnih imen v prozi razlikuje od uporabe v poeziji. V prozi dogajanje ostaja zunaj besednega sveta, saj besede le oživljajo realnost, v poeziji pa besede zaživijo na novo, ustvarjajoč svoje konkretno življenje. Seveda je proza lahko bolj ali manj poetična, poznamo pa tudi poezijo v prozi.

S primeri iz klasične slovenske poezije (Prešeren, Kosovel) in japonske (haiku) poezije dokazujem smiselnost uporabe vrstnih imen za naravna bitja. V imenih se nemalokrat skriva bogata pomenska struktura, ki navdihuje semantično plastovitost poezije. Variabilnost imen (t. i. soimena) prinaša tudi pomenske različice, preigravanja variacij podobno kot v glasbi. Dodatno pomensko bogatenje omogočajo prevodi poezije (primer Kosovelove balade v francoščini in angleščini), kjer imajo vrstna imena lahko drugačne konotacije.

Literatura

- Alyn, Marc. Srečko Kosovel. Paris: Edition Seghers, 1965.
- Blyth, R. H. *Haiku* (Vol. II, *Spring*), Tokio: Hokuseido, 1970.
- Callahan, David. "Cettis split in two." [Http://www.birdwatch.co.uk/categories/articleitem.asp?item=873](http://www.birdwatch.co.uk/categories/articleitem.asp?item=873). Obisk spletne strani 11. 5. 2013.
- Devidé, Vladimir. *Japanska haiku poezija*. Zagreb: 1970.
- Geister, Iztok. *Razkritja ptičjih imen*. Sv. Anton: Zavod za favnistiko, 2009.
- Haiku. (Übersetzungen von Dietrich Krusche). Tübingen und Basel, Horst Erdmann Verlag, 1970.
- Svetokriški, Janez. *Pridige*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.
- Wikipedia. "Fieldfare". [Http://en.wikipedia.org/wiki/Fieldfare](http://en.wikipedia.org/wiki/Fieldfare). Obisk spletne strani 23. 4. 2013.